

1.
J. Makaruk.

WOJEWÓDZKA I MIEJSKA
BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Dział Informacji Bibliografii
i Wiedzy o Regionie
ul. Warszawska 12 a
21-500 BIAŁA PODLASKA
tel. 361-11 telex 863187

MW-45

IC

Sarnaki w powiecie kęstankynowskim.

Opis historyczno-statystyczny, skrócony
z okazji poświęcenia nowego budynku
VII-klasowej szkoły powszechnej oraz
obchodu 500-letniej rocznicy istnienia
miejscowej parafii.

Treść niniejszej pracy
z drobnymi zmianami była
drukowana w czasopiśmie
"Podlasie" wydawanym przez
ZNP w Dukowie w odcinkach
od A 1 do 15 włącznie w roku
szkolnym 1933/34.
Wycinki z czasopisma "Podlasie"
zostały przekazane Bibliotece
Publicznej w Sarnakach 10-III-1972 r.
J. Makaruk

Genexa..

Genexa istnienia Saruak tego naogół w mrokach przeszłości. Tylko skromne niektóre fakty świadczą o tem, że na miejscu dzisiejszej osady Saruak istniała przed wiekami mierniana bliżej „sadyba” pogańskich Jadzwingów.¹⁾

Stawomila ona jedno z wielu osiedli skupionych wokół głównego ośrodka, jakim był pobliski Drohiczyn, zwana stolicą Jacwierz. Pniechodzący one Sakze wspólne dzieje.

Legi ich umierali Maruż, napadający od zachodu, rzęsi Rusini, których księżka już w 1132 r.²⁾ władałi Drohiczyńcem, wiele puścili z dynem Litwin, a najwiecej Tatary, którzy w 1240 roku spustoszyli tutejszą okolicę, nie wylaczając samej stolicy, Drohiczyńca. Po klęsce, zadanej przez Tatarów, zawiadnął tutejszym obrarzem na pewien czas synowiec Mewdoga, Erdwil³⁾, który umierony Drohiczyn i Mielnik odbudował, a skromniejsze osiedla puścił w zapomnienie. W międzyczasie, bo w roku 1264, Bolesław Krzywousty pobija Jadzwingów i opauwuje na krótko Podlasie. Po jego zgonie raz jeszcze napadli porostali Jadzwingowie na Lubelskie, ale zostali przez Leszka Ciemnego tak pobici, iż wkrótce zupełnie wyginęli. Opustoszały obrar Podlasia, pniechodzący z rok do rok różnych księżyat sąsiednich, stał się terenem kolonizacji, która porządala dwójaki charakter: przymusowego zaludniania i swobodnej kolonizacji. Pierwora uprawiali władcy sprowadzając na bezлюдne obrary Rusinów z dzielnic turowsko-pińskiej,

1) „Droć drodze prowadzącej do Hlebczyńca znajdują się zwana wyniosłość zwana Góra św. Jana. Biegi jej piaskiyste, umiające się, ukazują kości ludzkie — jak wiecie nieie: sęrgski pochowanych tu Szwedów. Badania w r. 6. nie nie odkryły; natomiast na przeciwległym wierzchu daly pewność ciemstanyka pogańskiego.” (Hsla. Rok 1893, str. 602)

2) „W roku 1132 Drohiczyn stanowi jednę zatosi z Pińskiem, Mińskiem i Turawem w rękę księcia Mścisławicza, a w 1142 otrzymał (90), Siewłod Olgowicz (sioć syna Władysława II, syna Krzywoustego) z Brześciem, Lisenkiem, Kleckiem, Bohaczewem i Grodkiem... Syn Jarosława, Władko, w kłótni z Włodzimierzem synem Włodarka, a panem Mińska, udaje się opomoc do Leszka (syna Bol. II Krzywoustego, na którego nęz Władko, Podlasie oblaś, stracił (Stow. Geograf.)

3) Konrad Marowski udaje w Drohiczyńcie sprowadzonych Braciom Dobryniskim w 1232 r. zamk i obwaruje ich do obrony Marowa, z tej strony. W 1240 r. Tatary umierą całą okolicę. Po klęsce synowiec Mewdoga Erdwil rajunuje i odbudowuje Drohiczyn.

a druga posuwające się na wschód liernie rozrodzone
rodziny szlachty mazurskiej, której u siebie stawiało się zaciasno.
Potemnie Mazurów było dogodniejsze. Oni to, „sadowie się na
Podlasie, wnosili tam prawo swe polskie, uznawane następnie
i przez władców litewskich, ponieważ iż wogóle ta kraina, jak
i inne dzielnice wielkiego księstwa, podlegała powszechnemu
swoistemu feodalnemu prawu owego.”¹⁾

Ta droga i na podobnych warunkach osiedli się na Podlasie,
przybyli z Płockiego, zatorczyli drześniejszych Saruak, Saruicy
herbu Słepowrow.²⁾ Oni to nad brzegiem Sarunki i Burki,
wpadającej do Bugu, na miejscu zniszczonej Sadyby Jadwigojów
zatorczyli wioskę, a drześniejszą osadę, Saruaki. Kiedy to się stało? —
dokładnie nie wiadomo, w kardym badi nanie przed rokiem
1430, gdyż w tym roku zdążyli już wybudować kościółek
i zachować się nim kolonizatorskim na tutejszym terenie.

Narwa.

Miejscowe podanie pragnie narwę Saruak wywiesić od saru, który
rył w tych okolicach przed wiekami miało być bardzo dużo.
Bliższym jednak prawdy jest, iż narwa Saruak powstała od
narwiska zatorczyli, a nie odhorotnie, jak pragnie podanie.

Pierwotnie w dokumentach kościelnych pisało łacińska Saruwo,
a drześniejsze podpisywali się Saruackimi de Saruwo, podobnie jak
Chybowscy de Chybowo.³⁾ Dla czego w późniejszych czasach nie utwo-
riono z Saruwa Saruów, jak z Chybowo Chyboi — nie wiadomo.
Według Jabłonowskiego narwy osad na Podlasie, zakonurowe na
„ki”, jak: Horniki, Litewniki i in., powstały od względliwej na-
wry ich mieszkańców. A więc względliwa narwa Saruackich
„te Saruaki”, jak w gwarze ludowej do dziś używane, „te Łaburaki”
postąpiła do utworzenia drześniejszej narwy. Według Gwagmina
w bitwie pod Płowcami zginął jeden z wodzów Jadwigojów
Saruak. Być może może, że już niedługo Jadwigojów miała

1) Jabłonowski, źródła drępowe. Została na Podlasie przez dłuższy czas
występowały bez wyraźnego uszczelnienia się do siebie oba prawa: polskie
i litewskie. Umocnienie nastąpiło dopiero za czasów Zygmunta Augusta.
2) „Saruicy, herbu Słepowrow, w chełmskiej ziemi dokad się z Płockiego woj. prze-
nieśli i w Łukowskiej ziemi, ale ci się Saruackimi (obok Saruackich) pisał...”
„Herb Słepowrow. Barkiem prosto do góry podkłada stoi, na niej krzyż, na krzyżu
krzyż ciary, wólcz do łosiu mając skrzydła, w prawę ławę obracany, w pysku
złoty pierścień szymający, nółd ławę błyszczący, podkłada biała, na hełmie nad
koroną szary kruk”. (Mazurki, herb. Pol.)
3) Arch. Kośc.

wsz z tem narawickiem wypołuę, tem bardziej, że w dokumentach z XVI występuje wśród poddanych w Saruach narawicko „saruak”, który mógł być epigonem Jadrungów, pochodzących z prer kultury polskiej. Pewnięcem jest jednak przypuszczenie pierwsze.

Saruaki wsi.

Dziśniejsza osada (ex-miasto) była pierwotnie skromna wioska, gminą ziemną (rodziną) Saruackich, którzy obok Borysławskich i Chy-browskich cieszyli się opinią dzielnych kolonizatorów tutejszej ziemi. Karolien Jagiellończyk w uznaniu tych zasług nadał jednemu z Saruackich, ziemianinowi mielnickiemu dojsztwo w Holowczycach i 3 włoki ziemi, co potwierdził Sakre i Zygmunt Stary w 1514 r.¹⁾ Duchliwi i skrzepi Saruacy starali się wszelkimi środkami podnieść majętność i „stać się rodem”. Z pierwsem było trudniej, neregularniej w późniejszych czasach, kiedy „każda piędź ziemi (wskutek rozrastania się) nabierała szczególniej wartości, kudy wykierowano ją sobie i wyprocedowano nawrajeu, ułomilant z drugim prostu nacelne łaturę. Często spory graniczne między szlachtą, jakoby „konieczny warunek jej życia stanowiące... niestanne procesy prowadzone o pokarzenie granic o woranie się, wkiaty majętkowe”²⁾ natręcały stanowiska szlachty i podszkół zarówno ziemskich jak i grockich ziemi mielnickiej, do której Saruaki należeli. W nominacji Jana Janowiera Saruackiego, królowicza Saruak, z roku 1524³⁾ pochodziło, że urząd ten sprawowali dziad i ojciec Jana. A zatem już w XV wieku gminę saruacką zajmowali stanowiska szlachty ziemskich mielnickich. Syn Jana Sakre Jan, podszkół mielnicki, idzie śladami swych przodków. W roku 1541 zostaje szlachą ziemską, a jednocześnię (w roku 1546) i szlachą grocką mielnicką. Star sprawiedliwoci w powiecie mielnickim brzymali, jak widać, w swych rzekach właściciele Saruak. Nie przeszkadzało to jednak czynić im wyłączeń, pora obrób sprawiedliwoci sądowej. Prawdopodobnie: „Najbliżsi ojca najwzjęć gnesa” – w zupełności można do nich zastępować. W aktach sądowych z XVI wieku znajdują się skargi, iż „szlachta i podszkół saruacki zagrabili majętek szlachty”⁴⁾. Na usprawiedliwienie szlachty mielnickich dodaje naley, że nie były to wypadki odosobnione. Sady na Podlasiu były w tym czasie bardzo niesłusne, czego dowodem jest list prośby, do szlachty drohickiej, list w którym król skarży się „na bezkarność, z jaką popełniane były na Podlasiu wszelkiego rodzaju wyszczepi i zabójstwa”⁵⁾.

1) Jabłonowski, źródła dziejowe. Echo pobytu Zygmunta Starego w Mielniku w 1513 r.

2) Janie

3) M. L. T. S. Kęsting Bonieckiego Jan Janowier Saruacki zmarł 29 kwietnia 1532. Hobie Regot Jan Saruacki mianowany szlachą mielnicką 20-IV-1547 r. (M. L. 35) i w 1547 r. (M. L. 54) był synem, wiceksięciem królowym poprzedniego Saruackiego.

4) Sady wólcie, mielnickie stały się moralnym samymi szlachty były lech-waione. Bardzo wielu ziemianinów wólcie dwadzieścia lat z ziemnym ornakiem i okazywane zarównem sądom jak i ich wyroków (źródła dziejowe).

Procy stanowisk uszków zajmowali diédzié Saruacy i inne stanowiska. Mikołaj Saruacki jest w latach 1525-1530 chorążym drohickim, Janusz Saruacki poborca mielnickim, stowem ród Saruackich wyrazić wódnię w powiecie, choć bieda wdowu dochwierać zaczęła. Nowi członkowie rodziny zaczęli z komieruoci diédzié się tak skromnym majątkiem; nastąpił podział na tak skromne działki, że niektórzy, nie mogąc się na nich utrzymać, brywali je na rzecz innych rodzin. Już w 1477 r. wystykamy w Saruackach obok Saruackich nową rodzinę Łarumbów! Nowi współdiédzié otrzymali przezgłównie tylko prawo podziału dochodami, gdyż kasada, uroczystość - która nie porwała na podział ziem, ale raczej prawo uroczystości uroczystość podziału na działki. W roku 1547 diédzięcyli na Saruackach między innymi: Serafin, Adam, Zacharyasz, Stanisław, Kasper, Ewa i Elżbieta, dzieci Jana Saruackiego, uskiego mielnickiego. W Rymie roku po zgonie Stanisława córki jego: Anna Dorota, żona Bartłomieja Piotrowicza, i Jadwiga, żona Stanisława Marcinkiewicza, sprzedały swe części w Saruackach swemu ojczymowi, Kacprowi Miłoszewskiemu. Pod koniec XVI wieku było tu już kilka rodzin. Regestr poboru króla jego mości na obronę Rzeczypospolitej, wedle uchwały sejmu warszawskiego w roku 80 (1580) uroczysty "wymienia" w Saruackach "Dziatków" z których 4 uprawiane są przez kmieć, 50 włościan ziemian, a mianowicie:

- a) 4 wł. ziemian, Kanińskiego;
- b) 1² Sakę Sadowskiego;
- c) 8 $\frac{1}{2}$ włók osiadłych Saruackiego;
- d) 3 włoki ziemie Dybrowskiego;
- e) 2 $\frac{1}{2}$ + $\frac{1}{4}$ osiadłych Klimczyńskiego;
- f) 2 $\frac{1}{2}$ + $\frac{1}{4}$ Kęsa; uroczyste
- g) 3 włoki osiadłe + 3 $\frac{1}{2}$ puste oraz
- h) 2 $\frac{1}{2}$ osiadłe i
- i) 3 $\frac{1}{2}$ puste dwóch innych Saruackich. "4)

- 1) Janusz Łarumba, do Maczowa udawszy się i tam pomoranoisrbiwny, gdzie ich sesję na placu zgrupem potoczył, 1200 w niewola zabrali w pokój osiadł, gdzie jako i na Podlażu wiele posomstwa jego widziemy (Oromet pol. 80-811).
- 2) W roku 1477 akt erekcyjny kościoła międzyneckiego wymienia jako świadka Piotra Łarumbę, diédzię Saruackiego. W roku 1778 Leon Łarumba, posomek wyżej wspomnianego, jest podstarożim mielnickim.
- 3) Dzieci Jana i Heleny Saruackich. M. L. 47.
- 4) Stanisław Marcinkiewicz h. Łeliwa, ożeniony z J. Saruacką w 1540 r. mieszkał na Liszynie w powiecie upieckim (pasek. Herb. Uruskiego).
- 5) Stanisław Klimczyński, komorwik ziemski mielnicki, 8 $\frac{1}{2}$ włók Saruackiego. Po śmierci Łopki Saruackiej, wdowy po Mikołaju Saruackim chorążym drohickim. Dwa inni Saruacy - po posomstwie Jana Saruackiego. Trzymali się oni wprost kuterowo na skromnych działkach zalecając do posomstwa. To też nie drwiąco je posomstwie choć na matych skrawkach ziem utrzymali się aż do XX wieku.

Niewielkie stosunkowe gniazdo sarnackie w drugiej połowie XVIII w. zostało, jak widać z owego rejestru mocno rodrobnione.

Stosunkowie ziemskich i grodekich poezli schodzie do rządu sarnackiej szlachty, a w podatkach zalegali latami, jeśli eksekutywa nie dopisała. Zresztą i cała posesja sarnacka niewiele dawała dochodów, skoro podatek według rejestru (spogardzonego) dla stanu nierzemian

liczył dla króla jego mości z 1580 r. przedstawiał się następująco:

„Parochja sarnacka”. „Slachetui Adam i Serafin z cześnikami swemi dali z sarnak, z Grybowa z włók ziemskich 4 po gr. 15; Slachetui Serafin Hanieliński dał z włók ziemskich 2 po gr. 15; „ — „ Chrystof Sadowski „ — „ 1 po gr. 15;

„ — „ Łopja sarnacka, chorgijecowa, dała z włók oriadtych 8 1/2 po stożeniu, od 2 kół wodnych dorocznych po gr. 12;

Slachetui Jan Dybowski dał z włók ziemskich 3 po gr. 15; „ — „ Stanisław Kluczyński, komornik mielnicki, dał z włók

Od jednej ziwerki włók gr. 7 sz. 4;

Od jednego ogroduka rolnego gr. 6;

„ — „ Czerwińskiego gr. 4

Slachetui Mikotaj Was dał z włók ziemskich 2 1/2 + 1/4 po gr. 15;

Od jednego kółta dorocznego gr. 72 „2)

Porazem „ziemiannie mielnickie” z sarnak obowiązuwali byli w razie potrzeby obrony Rzeczpospolitej dostarczyć 8 koni „3)

Rodrobniona w najpóźniej sarnacka posesja z czasem uległa kromasacji, nieregulnej, gdy poezli na sarnackach dziedziernie samowolnej wstąpienia.

Już w roku 1571 miał dziedziernie na sarnackach Adam Kosiński h. Rawier, kaptelan podlaski, który z czasem częściowo regularnych działków scalił, ale mimo to, obok niego posiadali jeszcze „choć po półtorętku” Slachetui Mikotaj z bratem Stanisławem oraz Piotr Sarnacki Podszostkowierze „4)

Okolo roku 1597 dziedziernie sarnackie i chlebclynie był Hawryniec Rawier — Witanowski, syn

Yenego. Od Witanowskich przechodzą sarnacki w posiadanie Butlerów. Kiedy? — nie wiadomo. W każdym bądź razie nie wcześniej, jak w połowie XVIII wieku, bo jakkolwiek Butlerowie, urodzcy swój ród z Anglii poprzez Hurlandję, otrzymali indygenat polski

1) „Kłony płacił w grodzie mielnickim, będąc wydany na ekzekucję: Slachetui Chrystof Sarnacki z włók 3 oriadtych po stoż.

Tenże Chrystof z włók pustych 3 1/2 po gr. 10. (zrodła dziejowej. Prosz

Chrystofa wykarauy m. był Hawryniec i Jan sarnacki. Phaliakhiere 2) Do tej Parochji „materiały proze sarnacki i Grybowa: Phaliakhiere, Liebieraki, Łorki, Ostromiercin, Kółka, Kisielów, Korwadowo, Therlikowo, Heczińno, Bonilowa Kolia, Horwarkowa Kolia, Mostkowo, Kysztulino, Kolia Orowska, Ciesisbor, Karkow. (zrodła dziejowej)

3) „Korwadowo ziemiannie 2 koni. Chibowo ziem. 4 konie.

4) „Ziemiannie sarnacki 8 koni.” (Reg. ziem. miel.)

5) Stow. geograf.

już w 1627 roku, to w ziemi mielnickiej spotkamy ich znowu
poziem. Pierwszym z Butlerów w tych stronach był Marek, syn Guillelma
Gotarda Butlera, podkomorzy koronny, który w 1657 r. otrzymał
tytuł hrabiowski. Marek Butler, dzielnie na Miszynie i Opolu,
podkomorzy drohicki, starosta pryski, pułkownik królewski, deputowany
przez sejm w 1678 roku do rozstrzygnięcia między dobrami królewskimi
a podkomorzym bielskim, konwiaz do rozstrzygnięcia i czynienia
sprawiedliwości między województwami: mazowieckim i podlaskim
a królestwem Pruskiem w 1683 r., posel do traktowania i zawarciu
umowy w „pokoju wieczystym”, posel „uproszony do rewizji
metryki koronnej”, słowem pełen zaszczytów i godności hrabia, postarzał się
o podniesienie Saruak z dwukrotnego zniszczenia, jakiegoc unieśli
w czasie napadu Kozaków i grasującej w tych okolicach „zarazy”.
Kozacy w czasie napadu obrabowali ludność i kościoły, przysięg
za mordowali miejscowego proboszcza, ks. Stusa, stawiającego w o-
bronie kościelnych skarbów.² Do zniszczenia przez Kozaków w czasie
wojny z Chmielnikiem przybyła podczas wojny suwalskiej „morawa
zaraza”, która tak wyniszczyła miejscową ludność, iż według relacji
księcia Rosochańskiego porostalo w Saruakach zaledwie kilka
osób (z księciem na czele)³. Tak zniszczone i opuszczone Saruaki
starali się Butlerowie podźwignąć i postawić na odpowiedniej sto-
pie rozwoju. Marek Butler podźwignął majątek, a syn jego
Aleksander, starosta pryski, polny i drohicki, zaopatrywał stary,
zniszczony przez Kozaków, kościół.

[illegible]

2) Książka wzmianka o zamordowaniu króla Strusa nie podaje wcale daty. Meszyki, podpisywane przez Ps. Strusa koniecznie są na 1657 r., a nowy król wstąpił w kilka lat później. Zamordowanie Ps. Strusa musiało nastąpić w latach od 1657 do 1658 r.

3) Arch. kości. Dopisek prywatny brzdca Rosochańskiego w aktach urodzeń i ślubów z 1654 r.

Raszcypcy również dokładali wszelkich starań, byle tylko majątek mógł się rozwijać. Starali się nawet o podniesienie sarnak na stopień miasta, co osiadczenie jednemu z nich się udało. Dośconek Marka, a syn Lubomirski, hrabia Aleksander, starosta mielnicki, dziękując na Miedzylesiu, poseł na sejm konwokacyjny po Augustcie III, postarał się u króla o przywilej, wynoszący wsi sarnacki na stopień miasta z 6 jar = markami do roku 2. Tak więc w roku 1754 sarnacki otrzymują dykt miarosa. Wraz z podniesieniem wsi na stopień miasta zjawia się potrzeba ożywienia tej nowopowstałej miejsciny pod względem handlu i przemysłu. Konkras to spowodował Butler nacucił dobieć Niemcewiczów i osadził ich na dogodnych dlań warunkach. Sarnacki ożywiły się i wrosły. Miasteczko, mając swój samowład miński, zaczęło się wyodrębiać z czołowej majętki sarnackiego i podążać w kierunku swobodnego rozwoju. Z tej też racji wypada być miasto owoć odskielnie. Po śmierci założyciela miasta, zmarłego w 1783 r. córka jego, Rozalja, zamężna za Antonim hr. Orsolińskim i wniość majątek sarnacki w dom Orsolińskich. Syn ich Stanisław, starosta sulejowski i przyłucki, dziękując Sterdyń, przyjął w swym rękach miasteczko sarnackie, ale cały "Kłucznik Kłucki", składający się z wsi Folwarcznej Kłuckiej, z wsi Zarobnej Lipno, z wsi Folwarcznej Klebarynia, z wsi Zarobnej Bieduga, z wsi Zarobnej Kocki, z Miasta Sarnak, z Folwarku Sarnak, z wsi Zarobnej Rębarskiej, z wsi Zarobnej między słahta wsi Chyboń, z wsi Folwarcznej Grybowa, z wsi Folwarcznej Kocadowa, między Ciesciańskimi Kłuckimi i Ciesciańskimi, z wsi Zarobnej Burka z wszelkimi przyległościami i przynależnościami." 4) W roku 1813 wojska Napoleona, wracając z pod Moskwy, niszczyli dobra Orsolińskiego, a między innymi i sarnackie. Zniszczone miasteczko pragnie Orsoliński podźwignąć, ale racjonaliste długi u Jana Krabiego Lubieńskiego

1) Aleksander Butler, starosta wisagolski, w 1737 r. wojski bielecki, w 1742 r. starosta mielnicki, z synem dyktum podpisał elekcję Stanisława Augusta, jako poseł ziemi mielnickiej. W 1750 r. otrzymał koncesję na uskupienie starostwa mielnickiego i sulejowskiego, a w 1775 białostockiemu. Umarł w Warszawie nie uskupiony starostwa." (Wrucki, Herban)

2) Sigil, 27 p 337 - w przyt. Stow. Geogr.

3) "Rusoni Orsoliński, starosta sulejowski, poseł i elektor 1764 r. z ziemi drohiczyńskiej, ionasy z Rozalja Butlerówna, starostką mielnicką, porostawili syna Stanisława, dzielnika Sterdyń, 1781 r. poseł mielnickiego na sejm sesyjny, po którym z iony Morawczyńską, córką Eułjja, zasłużoną żonę Krasinichu, obywateli koronnemu." (Wrucki, Herban) Pierwszy z nich był Topór. "Topór biały powinien być w czerwonym polu, ostrym z lewą ławą obrócony, na hełmie zakryty topór, tylko że ostrym i mocno nachylny ku ziemi, jakby koncem uskuriony w koronie." (Wrucki).

4) Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego z 1830 r.

powrót zagrzać licytację, która wskutek powstania listopadowego dostała do skutku dopiero w 1832 roku? Licytary spierły na niczym. Jedynie walczył stary kościółek moniński a nie jego murem wmurowany słowy, także drewniany jak i jego poprzednik. Reszta porostła w opłakanym stanie aż do chwili licytacji. Tak miserowny majątek skierował przed licytacją miejscowy burmistrz i woj. gminy sarareu, Michał Kobylski, który już w maju 1830 r. otrzymał zawiadomienie o razjiu dóbr na licytację, mającą się odbyć w grudniu tegoż roku. Kypacki polityczny serwin licytacji przesunął do 1832 r., w którym po trykroćnym ogłoszeniu warunków licytacyjnych w Dodatku do Dziennika Urzędowego Województwa Podlaskiego Karol Kotowski, „Patron Trybunału w mieście Województwa siedlcah mieszkający... postąpił z p. 5000000 w listach zastawnych”. Licytacja mimo pewnych starań Krasińskiego, które po wadiale i nie miały się dostać sarnaki, dostała do skutku. Klucze Klimkryski wypadł z rąk Orsolińskich na rzecz Podcraskich. Sarnaki, jako składowa część tego klucza, dostały się także w ręce Joachima Podcraskiego (herbu Rola), byłego pułkownika z czasów powstania listopadowego. „Księ folwarczna Sarnaki” (z odróżnieniem od miasta) przedstawiała się w tym czasie według spisu licytacyjnego z 1832 r. następująco: „Dom folwarczny drewniany dobry - Spichlerz, obora, owczarnia i stajnia - Stodółka wielka folwarczna drewniana w miernym stanie - Ogrod fruktowy ogrodzony - Zabudowania ceglane i długie drewniane, a w części murowane, mienne wrobie browar piwny - Młyn koniski gorzelnia, stodołnia, suszarnia młote. Stodółka dwie. Figury, ogrodzenie i płotów i stróżnia... Miejsca pod zabudowanie folwarcznego sarnak i dachowicem, ogrod fruktowy i ogrody wanywne w gatunku ziemi klasy II wanywnej wraz z gładzi w grockach gradowem, z drogami i groblami oraz zarodkami olsowem około morgów 75. Cały ten kawał ziemi, niekiedy nieprzeznaczony, leży i styka się od wschodu z polami orow tegoż folwarku, a od zachodu

- 1) Pisan Trybunału Cywilnego Hdstwa Podlaskiego urzędowania w mieście szarowem do Art. 682 Procedury, iż dobra ziemskie Klimkryskie... J. H. Stanisław H. Orsoliński obywatela i wyzniesionych dóbr właściciela w Klimkrykach zamieszkałego... na rzecz J. H. Jana H. Lubieńskiego... na satysfakcję z tytułu p. 36000 czyli 2000 sztuk czerwonych i białych holenderskich procentów po 5 od 14 sierpnia 1820 r. z wolności potrzeby opłat na Zakon i zastępcy z Hstów Urzędowych i Hstów przysługujących przez Leona Ryetla komisarza przy Trybunale Cywilnym Hst. Podl. ... w dniu 2. 3. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 13. 14 kwietnia 1830 roku razje do wyłączenia zostały - razje zakowe Michałowi Kobylskiemu, jako woj. gminy i jako burmistrzowi miasta Sarnak - oraz Bonifacemu Natolińskiemu, Pisanowi Sarnak Pok. pow. Łonickiego w dniu 29 maja 1830 r. dozwolone zostało... (Dodatek do Dz. Urz. Hst. Podl.) w poręzi Michała Kobylskiego, oprower folwarku Grybowe, który jest w poręzi Michała Witkowskiego. (Sarnak)
- 2) Dziennik Urz. Wj. Podl. z 1832 r. Nr. 9.
- 3) Joachim, syn Karola, ur. 1787 r. we wsi Kaniem, w powiecie gostyńskim, wstąpił w 1806 r. do 3 pułku piechoty wojsk Króla Karola w 1809 r. został podporucznikiem; porucznik w 1810 r. w 15 puł. piechoty; kapitan w 1812 r. przeniesiony w 1815 r. do 8 pułku piech. lin. awansował w 1819 r. na majora i ostatecznie w 1831 r. był pułkownikiem w 5 pułku piechoty liniowej. Odbył kampanie: 1807 r. przeciw Prusom, 1809 r. przeciw Austrii, 1812 w Rosji, 1813 w Niemczech

z siodliskami i ogrodami sarnak (miasta). Pola na sarnakach w miejscu
 Inceze zwane, pania dworska, gruntu ornego około włók jednej
 morgów 15 w gatunku: $\frac{1}{4}$ części klasy 2 - $\frac{1}{4}$ części klasy 3, a reszta
 niemiecki - w miejscu Pole Wielkie gruntu ornego dworskiego i na czynsz
 mieszkaniom miasta sarnak wypuszczonego około włók 2 morgów
 20 klasy 2 i 3 - w miejscu kachów sarnak gruntu około włók resztin
 morgów 18 klasy 1, 2 i 3 - w polu Stosze zwane gruntu ornego
 dworskiego i włościańskiego około włók 5 morgów 16 w takimże
 gatunku - w polu Torosym zwane gruntu, a w części i lgi,
 passwiska, zarosłe około włók 13 w gatunku klasy 1 i 2 - w miejscu
 Zalesie zwane 1 pola ornego dworskiego około włók, w którym
 jest pola do kosciola sarnackiego należące około włók i morgów
 10 w gatunku klasy 1 i 2. Proszę tego należały części gruntu
 chybowa, Reurusek, a przedtem i Gnyboi cały. Korytko do Szymali
 wraz z dobrami klineryckimi Padersey aż do końca 1718 wieku.
 Syn Joachima Paderaskiego, Bronisław, dzieląc swe posiadłości
 między dwóch synów: Józefa i Zygmunta, sarnaki przetrzymał swemu
 ostatniemu. 2) Kłukowie dzieląc pułkownika nie umieli
 przypadkiem im posesyj utrzymać w swych rękach i w końcu całego
 stulecia przeszli część dóbr przenieść na rzecz parcelacji. W przeciągu
 kilkunastu lat cały „Kłuk Klinerycki” został rozparcelowany.
 Na dobrach klineryckich osiedli się lierne rodziny, jak: Łopatiniey,
 Golawsey, Łopiani i t.p. a w sarnakach najwęższą parcelę wraz
 z zabudowaniem dworskim nabyła Zofia Radomska, która gospodar-
 stwo w nabytym majątku powierzyła swemu swagrowi Antoniewiczowi.
 W roku 1912 majątek sarnaki, wynoszący 130 dziesięcin i 1679 s. dostaje
 się drogą kupna w ręce Prusmyckich, którzy do dziś są jego właścicie-
 lami. Skutek okupacji niemieckiej (od sierpnia 1915 r. do listopada 1918 r.)
 wraz kilkakrotnego, krótkiego wprawdzie, ale niemiłosiernego nawrotu
 bolszewików porostaje dzisiaj mocno zrujnowany. Wprawdzie są tu
 podziwianym przedsięwzięcia wybitni, ale narazie porostaje w poważnym
 zaniedbaniu z braku odpowiednich funduszy na remont i uporządko-
 wanie zniszczonego gospodarstwa.

Sarnaki miasto

W roku 1754 wieś sarnaki przywilejem Augusta III Sasa⁴ na
 prośbę starosty niemieckiego a dziecica sarnackiego, Aleksandra
 Butlera, została wyniesiona na stopień miasta z 6 jarmarkami do roku.
 1814 we Francji i za waleczność dostał Krzyż Wirtuti Militari. Joachim
 wylegił się w Królestwie 1839 r. po wyjściu z wojska osiadł w majątku
 Klineryckim w gubernii lubelskiej i tam zmarł 1855 r. (Księgi Hojskowe). Herb Pola.
 Róża powinna być brata we środku sarny w polu czerwonym, wokoło której trzy
 kopy, jeden prosto od dołu jej, drugie dwa z boków, na helmie trzy pierścienie.
 (Herb).
 1) Według arch. kości. stała w tem miejscu dawniej wieś Zalesie.
 2) Majątek Zygmunta Paderaskiego na sarnakach wynosił 617 morgów (Pamięt. kł.).
 3) Aleksander Prusmycki k. Paprzyca nabył ten majątek w 1912 r. 16 kwietnia za 30000.
 4) Ligił. 27 p. 337 - w pryz. słow. Geogr.

Nowotworzące się miasteczko nie miało odpowiednich planów rozwoju, ale wprost porażkowo istniejącą dotychczas wieś. Stąd są do dziś istniejące bezplanowość zabudowań, placów i ulic. Popierane przez dyktatora Butlera i jego córkę, Koralję Ossolińską, poczęło się rozwijać. Sprowadzeni i na dogodnych warunkach osadzeni reemigranci podnieśli drobny przemysł, a napływający tuż nad żydów oraz jarmarki ożywiły handel. Niewielkie to miasteczko zaczęło wrosnąć i to jak na wiejskie warunki, doświadczenie pokazuje. Szkoda tylko, iż rozwój ten trwał niedługo, gdyż wspierający miasteczko Butler, zajął się sprawami administracyjno-urzędowymi, jako starosta mielnicki, wyjechał wkrótce do Warszawy, gdzie wobec otrzymania koncesji na wykupienie starostwa mielnickiego Siedliskiem, a następnie Rydlowskimi, zamieszkał na stałe, a przez to nie mógł wpływać na gospodarkę miejscą tak, jakby to należało, przebywając w Sarnach. Plebiscyt nie wrócił na jego uwagę, a młody, niedoświadczony jeszcze samorząd miejski Sakre nie miał należyte sprawami, kierować. Rozwój przybrał istoty błąd. Miasto poczęło wegetować raczej, niż się rozwijać. Rozwinięto się od wsi, z której powstało, ten tylko, że morilo Sybul miasta, miało skromne jarmarki i samorząd miejski, będący pod niewolniczym wpływem dyktatorów względnie plebiscytów. Toteż nie dziwnego, że w roku 1775 liczyło zaledwie paręset ludności i 56 domów mieszkalnych¹⁾. Po śmierci Butlera niewielkie to miasteczko wraz z folwarkiem wchodzi w skład jego córki w domu Ossolińskich. Nowi dyktatorzy nie wniesli nic nowego, co by mogło się przyczynić do rozwoju miasta. Wprawdzie w roku 1789²⁾ „M. ko Sarnaki, dyktatorstwo J. H. Stanisława Ossolińskiego” posiadało nie 56, a 71 domów mieszkalnych, ale z tego przypadało 31 na domki, a raczej budki żydowskie, które w rzeczywistości niewiele były warte. Prócz żydowskich było budynków: „dworskich - 1, browarnych - 1, karczemarskich - 2, chaty o jednym gospodarstwie - 25, chaty ogrodowych - 3, chaty bez gruntu i ogrodów - 5, reemigracyjnych - 3”. Miasteczko stało się najsłabsze. Jedynie żydów, napływających, porażkali liczbą ludności i rozwijał „branżowy” handel. O rozwoju na większą skalę nie było mowy, dla przemysłu brakło środków i odpowiednich warunków, dla handlu odpowiednich dróg, łączących z poważniejszymi miastami. Prowadzono wprawdzie drobny handel z Niemcami, Mielnikiem, Drohiczyzną, ale i ten po trzecim rozbiorze Polski został przerwany, bo Sarnaki przypadły Austrii, a miasto za Prusami. Prusom wglądzie Rosji. Pozostały jedynie niewielkie Łosice, jako miasteczko najbliższe i najbliższe do jednego cyrkulu, oraz dalszy Łosice Międzyrzec i Biela. Z miastami zaburzeni uprawiano jedynie kontrabandę tytoniu i wódkę, w czym oczywiście rełowali żydów. W roku 1809 po wyjazdach ks. Józefa Potkańskiego nad Austrię Sarnaki weszły w skład Królestwa Warszawskiego. Ożywiły się cośkolwiek stosunki handlowe

1) Słownik Geogr.

2) Samie

z sąsiednictwem miastami, ale nie nadługo, bo w roku 1813 niemiecki „wielki armij” Napoleona, wracającego z pod Moskwy, powalił ogłociły miasteczko. Luisierone, podupadłe miasto starało się podnieść z upadku miejscowy ściebie hr. Orzeliński. Odbudował on Luisierone zabudowania dworskie, znajdujące się w miście, i postawił nowy drewniany kościółek, gdyż poprzedni był mocno podupadły. Htgerone po kongresie wiedeńskim do nowo utworzonego Królestwa Polskiego miasteczko po prostu ewoluowało wracając do dawnej normy. Dzierżawca miejscowego majątku, a jednocześnie burmistrz miasta, Michał Kobylski, zakładał się około podniesienia Sarnak pod względem przemysłowym. Robiono, co tylko było możliwe. Muzyczny innemu zatorono skalni płocienek, który prowadził Józef Pacelt, „mający z fundusu gruntowego dane złp. 2000 z obowiązkiem zwrocenia w ratach rocznych”. Jak funkcjonowała ta skala? — nie wiadomo, brak nam bliższych danych, ale sam fakt istnienia stwierdza degenność w kierunku uprzedmiotowienia miasteczka.

Ruch wewnętrzny był jednak niewielki, skoro dochód konsumpcyjny w roku 1825 wyniósł zaledwie 3666 złp. rocznie, a w roku 1832 stanowił w szeregu miast powiatu konstantynowskiego przedostatnie miejsce, coemu przekonano nas poniższe zestawienie: Rokowy dochód konsumpcyjny — Janowo 6940 złp. — Sarnak 3730 złp. — Łosie 5000 złp. — Konstantynowa 2765 złp.

W roku 1827 liczyły Sarnaki (miasto) 792 mieszkańców przy 99 domach mieszkalnych, co w stosunku do roku 1775 (56 domów mieszkalnych) stanowiło pewien wzrost. Według spisu liczącego z 1832 roku Sarnaki przedstawiały się następująco:

„Miasto Sarnaki nie jest zabudowane w żadne ulice proste, tylko w środku ma rynek z bramkami i plac pusty, wzdłuż którego znajdują się również w naslepnym prostoku domy zabudowane. Plac rynkowy tego miasta i grunta oraz wyżej już opisane są własnością wytworzonego ściebika i tylko czasowo na opłatę czynszu mieszkańcom przez dwór wypuszczone — zaś domy przy nich są własnością mieszkańców i przez nich zabudowane — są także domy wytworzonego ściebika własne, które opisy są następujące: — Karczma drewniana stara w stanie miernym. Karczma druga stara drewniana, w której i rynek i fabrykant płocienek, Józef Pacelt, mający z fundusu gruntowego dane złp. 2000 z obowiązkiem zwrocenia w ratach rocznych mieszkań. Dom z drewna sosnowego stary, w którym mieszka Jan Liebiecki, młynarz, od wiatraka. Dom drewniany, stary, spróchniały, zamieszkały przez Michała Kelerzyńskiego, skana. Dom z kamienia i cegły murowany dobry, w którym mieszka kowal, Holko Edelstajn. Domów drewnianych, starych cztery, miernie, przez czałacki dworski zamieszkałe. Stodołka z sypką i chlewem drewniane w miernym stanie.

Studnia. Dom z sypa na mlyu. Deptak drewniany dobry. Mlyn
 wietny, holenderski z dwoma kamieniami, skryniami i wielkimi
 rewierkami do mlyna potrzebnymi w dobrym stanie. Procz zabudowań
 dworskich znajdowały się zabudowania do „mieszkawości miasta
 należące”: „Domów do mieszkan rybników należących 25 drewnianych, a jeden z kamienia murowany w miernym stanie.
 Stodoła z drewna 15, a z chróstu 2 - zaś jedna w części z chróstu
 a w części z drewna w miernym stanie. Kopek 3 i chlewków 17 z
 różnymi zakatkami w miernym stanie. Domów żydowskich przy
 rynku miasta i po Rybach w różnych miejscach 41 pojedynczych, a
 trzy podwójnych, drewnianych, w najwiskiej części starych, z
 różnymi przy nich chlewkami i zakatkami. Dom murowany kamieniem
 i dwa domy w części murowane a w części drewniane w dobrym
 stanie. Spichrz, sypa i zabudowania gospodarskie derwiniane.
 Kuchnia z kamienia i cegły murowana, należące do Star. Lejki
 Kapiny. Łazienka żydowska drewniana, stara. Bieżnia żydow-
 ska drewniana. Zabudowań żydowskich drewnianych 7 wśród
 rynku miasta stojących, w których ze wszystkich stron
 znajdują się kramie w stanie dobrym. Dom arestu drewniany
 dobry. Studnia wśród rynku - młoty, studnia w podwórku
 6. Ogrodzenie w części parkanów, w części z siłachem, a reszta
 z płotów i chróstu. Kierut żydowski za miastem murem
 z kamienia, ogrodzony, z sypa, drewniany... Zabudowania
 do kościoła i probostwa Sarnackiego należące: Kościół
 drewniany. Cmentarz parkanem starym obwiedziony - Słup
 murowany z cegły. Dom plebański murowany, stary. Chlewki,
 stajnia, sypka i wystawka drewniane, dobre. Ogrod fruktowy
 Łanów drewniany. Studnia. Zabudowanie kwadratowe z stodołą,
 sypa, obora i chlewkami drewniane w miernym stanie.
 Domów trzy drewnianych. Stodołka, stajenka, chlewy,
 łanusek - drewniane. Kopa z chróstu, druga sypa
 z chróstu na grocki. Ogrodzenie drewniane... Rynek miasta
 Sarnak, miejsca zabudowane, place puste, ulice i ogrody
 wanyne przy domach w gąsienicy ziemi klasy drugiej
 wanynej trzymają przybliżonej rozległości około włoki jednej.
 Grodzie, rowy, groble około morgów 5. Miejsce pod cmentarzem,
 kościołem zabudowaniami plebańskimi i podwórnem
 i sadzawkami około morgów 2... Łaki w grackich z olszyna
 około morgów 6. Kierut żydowski około 1/4 części morga. Wszystkie
 w jednym kawałku ziemi styka się od wschodu i północy
 z gruntami i łkami Polwarku Sarnak z jedną, a z drugiej
 strony od południa z częścią gruntu Adama Sarnackiego
 a od zachodu z polami tegoż miasta Sarnak z częściami
 gruntów różnych szlachty z wsiem (?) Chybową i Rozadową 2).

1) Posamek zatwierdził Sarnak.

2) Dodatek do Dzienn. Urz. Kraj. Podl. z 1832 r.

Przytoczony neregulowany opis Saruak z przed stu laty niewiele odbiega od stanu dzisiejszego. W cyfrach przedstawia się następująco: domów mienkalnych 95, z tego domów dworskich 10, mienierai-
skich katolickich 26, miejskich (arent) 1, żydowskich 54, plebańskich 4, z których jeden przeznaczony był na szkołę parafjalną. Magistrat mieścił się w budynku dworskim. Obraz miasta w raz z placami wolnemi wynosił około 45 morgów. W takim to posiadaniu miasteczko Saruaki dostało się w ręce Podcarskich. Sławny pan pułkownik, swietnie bijący wroga, nie umiał, a more nie chciał, podniecie i rozruchy gospodarki miejskiej. Mały ruch, a wielkie wyrzucowanie pieniędzy miasteczko ku upad-
kowi, tak że w roku 1862 posiadało zaledwie 64 domów mien-
kalnych i 872 mieszkanców. W kilka lat potem wyrzucowano nawet z tego szlaku miasta, gdyż samowolnie uszynąć się nie mogło. Przedtem jeszcze, tj. w 1863 r. było jedynym z terenów powstanczych pokrytym na Podlasiu. Już w 1862 r. Józef Kamiński uwróżył się ze spiskowcami, porwał się przygotowy-
wać grunt do powstania. Radzieja właściciela przychylnie ustrajala czynów tych mienierai do powstania. Lasy: Ruskowszczyzna, Ruskowszczyzna i Zaburze stanowiły wyborne punkty zbiorne dla powstańców z całej okolicy. To też z chwila wybuchu powstania uciekli Rusejscy wyrzu-
ceni miejsce zbioru w lesie ruskowskim dla jednych, a w Zaburze dla drugich. Oddział stojący w Zaburzu, w którym uciążdowali się: Jan Kondracki i Władysław Wilkowski z Saruak 3 posiadał utrudnioną broń i wiele koni. Trzymał się on w Zaburzu dłuższy czas, ale po niepomysłnem starciu się powstań-
ców z Rosjanami w Siemiatyczach i spodkiewanem nadejściem wroga od strony Mieliuka, wycofał się stamtąd, potęgrył się z oddziałem z Ruskowszczyzny i zatrzymał się w lesie pło-
kowskim. Właściciel miasteczka saruackiego dostarczał powstańcom żywności, aż do chwili bitwy, która według St. Lelińskiego (Bisuty i podryki 1863-1864) przedstawiała się następująco: „Przed Grynalem, uciążceni 500 ludzi wy-
prawili uroskałe 24 sierpnia trzy kolunmy z Białej i Konstancynowa Podl... Na pierwszą kolunmę dowodzoną przez majora Gryniewieckiego uderzył Grynala 25 sierpnia mijski Saruacki a Konstancynowem 2 i odparł go. Ale równocześnie prawie drugą kolunmę pod dowództwem pułkownika Papafaniasopulo, zaszedłszy z tyłu, zaatakował Sylwia straż oddziału i zabrala mu bagaż, gdy

1) Relacje J. Kondrackiego który jako dwumastelca uciekł z Saruak, pojechał z ojcem do Zaburza szukać swego brata, sam się znajdując.

2) W lesie koto Horoszek, przedtem jeszcze powiesili powstańcy namyrciela i z Saruak, po drodze ospięgo swego, a nie mniejszego się, podobno, wystawiając po polsku.

trzecia kolumna pułkownika Autossewiera, z boku uatart-
sy, umieszcza część oddziału Grymaly i zabiera nieco powstańców
do niewoli. Strasy po obu stronach były prawie równe,
w pierwszej kolumnie nawet wykone po stronie nieprzyja-
ciela. Lees Grymala, chociaż przeważniejsi siłami atakowa-
ny z tyłu i z boku, cofnął się w porządku ze strasą
bagary i kilkunastu jeńców. Do niewoli dostali się między
innymi: Hyszkowski, b. oficer pułku dragonów lwowskich,
i kapitan z pułku auchagietogrodzkiego. Obłociński,
wystąpił z Krakowskiego dla objęcia dowództwa nad oddziałem
Grymaly. Po bitwie kontakt z powstańcami został prer-
wany: powstańcy wycofali się, a do Saruak wkroczyli Rosjanie.
Dobyt ich jeńce bardzo obiedził i tak ubogie, własne, które
któregoś dochody poczęły po powstaniu nie wystarczały na
utrzymanie własnego samowrządu miejskiego. Nie pomogła
wiele i ustawa o uwłaszczeniu, bo poza przekonaniami, że
działki, na których siedzieli od lat wielu, są obecnie
własnością mieszkańców rybnickich, nie dorastają dla rozwoju
miasta nie widać. Miasto wegetowało. W roku 1869 na
podstawie ustawy o przemianie niektórych miast na osa-
dy¹⁾ Saruaki wypadał z rejestru miast, a stał się osadą,
która ze względu na uciążliwość życia mieszkaniowemu, stały
rozwoj handlu i niewystarczające dochody nie mogła nawet
swój samowrząd gminy. Nie mając charakteru osady
miejskiej, musiała w myśl ustawy stanowić, oddzielna
gromada wójskowa i być włączona do składu istniejącej
gminy wiejskiej. Tak więc po 115 latach działalności miejskiej
wróciły Saruaki do dawniejszego stanu, stanowiąc składową
część gminy Chleberu, utworzonej na gruncach dawniejszej
gminy Klunery. Zmieniły się od sąsiednich wiosek
jedyne te, że posiadały kilka sklepików, kościołek,
wymagający naprawy, i „chleberskie obce”
weryfikację, powstałe na miejscu dawniejszej szkółki
parafialnej. W ostatnich latach ubiegłego stulecia
ożywiło się cośkolwiek w Saruakach życie gospodarcze
pod wpływem przeprowadzonej w pobliżu kolei żelaznej oraz
zatorzenia Ru w 1870 r. Browaru³⁾

1) Ukaz carski o uwłaszczeniu chłopów z 1864 r.

2) Z dnia 13 czerwca 1869 r. Dz. Pr. 7. 69 str. 245

3) Istniała już dawniej w Saruakach stodołnica utrzymywana
przez diekiców, ale zaspakajano ona tylko potrzeby „dworków”.
Zatorony przez Arnolda Kalerjana browar dawał produkt zbytni.
Głównie wyrabiano tu piwo stodołowe wyszajne. W roku 1889
syn Arnolda, Frauciszek, wprowadził piwo „browarskie” i pocił
go w Chleberu Dorfeldowi. Niedługo Dorfeld i długi Arnold
zagroziły liżsacj. W roku 1902 = 23 grudnia drogą liżsacji
pocił browar w rze Józefa Kuntnera, który pocił browar
go z dawniejszego uroczyska, powiększył znacznie i wprowadził

Wyswórczość browaru pobudziła do życia wywyrki, sprowadziła
wielką ilość karaimów z „curarskaimi” (boia) oraz stała
się przedmiotem handlu z sąsiednim miasteczkiem.
Przez przeprowadzenie w pobliżu kolei żelaznej zyskał handel
nowe warunki rozwoju. Powstało wiele sklepów spożywczych
i „kolonjalnych”, aptek, zatorona przez A. Maciejewskiego, pojawiła
się wiele handlarzy „curarskaimi” (boia), bydłem i nierogacizną.
Poratemu przedmiotem handlu był olej, wytwarzany w miejscowych
olejarniach, oraz rugka. Wśród miśnierów rolników wrasta
świadomość potrzeby podniesienia rolnictwa. W roku 1905
z inicjatywy miejscowego proboszcza powstaje Kołko Rolnicze,
które w znacznym stopniu wraz z powstałą w 1910 r.
Kasa Oszczędności uczyliło radość tej polnie. Sektory
wzięli swe majątki nabyciem ziemi od Poderskiego
puszczyńskiego majątek Saruaki na parcelację. Osada zaczęła
wzrastać. Wkradł się wódek starania o utworzenie urzędu
pocztowego na miejscu gdzie skomunikowanie się z Łosicami,
gdzie uleżał się dożył urzędu pocztowy, było bardzo dokuczliwe.
Starania odniosły skutek. W roku 1908 powstaje w Saruakach
„pocista”, która pozwoliła na pewne życie w przesyłkach
i korespondencji handlowych. Na wzrastającym życiu
osady osady zapracowali pop z Chłopkowa potrzebując rybakowskie
pięć popres szkół, którą w roku 1911/12 wybudował
kamienicę zawiody. Ludność z osady korzystała, ale
stała w ustalonym przez się kierunku. Saruaki wbrew wszelkim
zakazom rosyjskim wykazywały charakter crypto polski, przez co
muknęły włączenia do nowotworzącej się gubernii cheluskiej,
owego wywrotu rosyjskich porządków. Ponieważ ten rozwój
został przerwany wybuchem wojny. Wstępując Rosjanie w 1915 r.
zniszczyli browar, zabierając własny, wzięli w ogóle
wszelką wywórczość i handel, a następujący ~~Sten~~ Niemcy,
który przebywał tu przez kilka lat postarał się o zabranie
wyruskiego, co się tylko dało. Porzucając od kurego jaja,
a kończąc na dobytku i nieruchomościach, wyruszeniem
nowoczesna manufaktur. Po rosyjskiej nieczymności uruchomiony
w 1903 r. Produkcja przedwojenna wynosiła 7.500 pudłów stodu.
W roku 1915 Rosjanie karali zapasowe piwo na sumę 3705 rubli ros.
wylac do kawału, gdyż wzbudziło handlu piwem. W tym
roku w sierpniu Niemcy, okupując Sutyżę, zabraли
19000 kg gotowego stodu i zniszczyli manufakturę. Browar został
nieczynny. W 1919 r. uruchomiono go, ale produkcja jego w sto =
mucha do przedwojennej jest słaba: wynosi 2000 pudłów stodu
(dawniej 7500). Rybakowski bytu wywórczości browaru są:
Łosice, Siedlce, Międzyrzec, Janów Konstantynów, Siemiatycze,
Punc, Czerwucha, Hapówka i Porewka.
1) Mieściła się ona w wynajętym lokalu przy rynku. Następny właściciel
C. Dziuriewicz wystawił nową budynek przy ulicy Chłobczaniskiej i ulokował
tam aptekę, która do dziś jest tam znajduje. Prowadzi ją sukcesorowie
marłego C. Dziuriewicza.

pragnęli się zaopiekować i w sposób najbardziej systematyczny, rabunkowy wprost, wyciągnąć od miejscowej ludności. Wyznaczano specjalnie „odpowiednią ilość” na utrzymanie rolnictwa, a resztę zabierano i wywożono do Niemiec. Hordy ruskich ułanów. Handel w odrybie „komendatury” został ograniczony, a zupełnie niedopuszczalnym i niemożliwym „komendaturami”. Księstwo zostało ujęte w karby wypryskowej gospodarki pruskiej. Taki stan trwał do listopada 1918 r. Zj. do chwili odzyskania niepodległości Polski. Sprawdzie już w lutym tego roku Sarnaki przypadły według traktatu brzeskiego Ukrainie, stanowiąc połowę jej granicy po lewej stronie Bugu, ale istota władzy nadal przynależała Niemcom, wierzącym wcale swą eksploatującą gospodarkę. Po odzyskaniu niepodległości Polski Sarnaki runęły napróżem zarówno pod względem gospodarczym jak i ciwilizacyjnym. Ożył się drobny handel, wróciło niefunkcyjne cukiernictwo, otworzył strażniczy Ogniowa, koło Młodziejów itp. Ruch został chwilowo przerwany przez napad bolszewików, którzy w lipcu 1920 r. kilkakrotnie opławiali tutaj osady i starali się nękać wprowadzać komunistyczne porządki, w czym pomagali im wielu skomunizowani żydów. Misję ich pobyt nie utrzymał wprawdzie nowych porządków, ale misserzy wiele poprzednich porządków, tak, że trzeba było po nieporządanej wizji bolszewickiej zacząć od nowa. Zaczęło. Pracowano ciężko i pożywno. Ożyły się organizacje społeczne oraz powstało wiele zabudowań zarówno w rynku jak i na skrajach osady. Lisek zabudowań chłopskich wzrósł, lecz nie na długo, bo w roku 1927 w sierpniu wybuchł poiar, który misserzy zupełnie irodkowa część Sarnak. Kilka tysięcy rodzin, przeważnie żydowskie, zostało bez dachu nad głową. Część z nich wyjechała do sąsiednich miast, a reszta zaczęła się odbudować misserowskich budynków. Dzisiaj już są prawie wszystkie odbudowane. Skłoda tylko, że według starego porządku (zj. zupełnie bez porządku). W ostatnich latach powiększyły się zabudowania dwa, powstała droga obwodowa rynku, budynki: dom strażniczy Ogniowej, misserów w sobie remizę i salę do przedstawień amatorskich, zwany tu Domem Ludowym, i budynek III kl. szkoły powszechnej. Dzisiaj ogólna liczba domów mieszkalnych dorówna dwóch setek, a liczba mieszkańców dwie tysięcy. Jest to w stosunku do lat ubiegłych znaczący wzrost, co dokładnie ilustruje tabela:

Rok.	liczba domów.	liczba mieszkańców
1775	56	?
1789	71	?
1827	99	792
1862	64	872
1928	187	1719

Jak widać z podanych cyfr Sarnaki od chwili włączenia się na stopień miasta wykazują stały choć powolny wzrost w rozbudowie i ilości mieszkańców.

Wyjątkowo zalanianiem nastąpiło w połowie XIX wieku, co zepchnęło je na stopień osady. Podobnie przedstawia się i dziekiina handlowo-przemysłowa. Brak danych nie pozwala na porównanie, ale bezspornie w latach ostatnich ruch się wzmógł, mimo zniszczenia wojennego. Według Urzędu Skarbowego ogólny obrót w Sarwakuach za rok 1928 wynosił 1130389 zł i 40 gr. Z tego przypadku mniej więcej $\frac{2}{5}$ na obrót przemysłowy, a $\frac{3}{5}$ na obrót handlowy. Skromniejsza suma przedstawiałaby się powinniej, gdyby niecywilizacyjny projekt nowy, Łęczycej Sarwaki z Koustawynowem z jednej strony, a Łosicami z drugiej, oraz utworono w Chlebczynie przystanek kolejowy. Pozwoliłoby to na uruchomienie komunikacji autobusowej, ożywiłoby w znaczącej mierze ruch handlowy i wzmogło wyswożenie miejscowa.

Dziekiina społeczna-cywilizacyjna strenera się w postaci instytucji, organizacji i zakładów, których przetości wartość sakre rozkolwiek powiększe.

Kościół i parafia.

(1430 - 1930)

Pierwszy kościółek wybudowali miejscowi dziekiice w 1430? roku i uposażyli probostwem własnym majstkim. Jak wyglądał ten pierwszy kościół, nie wiadomo. Najstarszy opis kościoła z 1802 roku nie daje obrazu pierwotnego wyglądu, gdyż kościół jako drewniany ulegał szybko zniszczeniu i był do tego czasu kilkakrotnie poprawiany i przerabiany. W roku 1802 przedstawiał się następująco: ²⁾ "Drewnianca. Na cmentarzu po prawej stronie od wejścia z ulicy znajduje się budowla z drewna i z belek zrobiona, pokryta gontami i z powodu starości podparta ze wszystkich stron belkami drewnianymi, mimo to podupadła. Hejcie do niej z cmentarza jest bez drwi." Kościółek jest drewna łupanego zbudowany, pokryty gontami. Środku całości jest kopuła drewniana, pokryta gontami. Po i oświeckie bregi jej białego białego pokryse. Na jej powierzchni znajduje się krzyż żelazny, a w niej wisi sygnatura. Wysokie wejście do przedsionka kościoła jest z przeciwnej strony w stosunku do wejścia na cmentarz od ulicy. Jego drwi są zaopatrzone

1) „O kościele paraf. l. w Sarwakuach to było w dawnych aktach wynalere inowia było: - Ecclesia erecta est 1430 a ab hac re de Sarwakensi 1816 a Stanislaus Comes Orzeliński hac res bonorum Sarwaki mupito proprio, uowam aedificavit Ecclesiam" (Inwentarz koie.)
 2) W dziełach Łewkiej w archidjakonacie Breshim w dziele onego scisle podatkum wykaranie sa w aktach 1446 r. następujce parafje:....
 Mordy, Piermojki, Sarwaki... (źródła dziejowe)

2) Original w języku łacińskim.

hakami, zelaznemi, surgraznemi i ryglem drewnianym. Jest mniejsze wejście z prawej strony wejścia większego... Droga przy nich jest ułożona ze zwykłych kamieni. Regar stoneczny umieszczony jest na gontach. Po prawej stronie od wejścia większego są drzwi na chłost ze wysytkiem i dodatkami drewnianymi. Wejście do kościoła z bramy jest z przeciwnej strony wejścia większego... W tym kościele Łanra i regar, stoneczny są ułożone z gontów. Okien jest osiem i tablica okładowa w otworach bryure. Ten kościółek jest podparty ze wszystkich stron słupami drewnianymi i jest bardzo stary, znajduje się jednak w średnim stanie. Altarz kościelny pierwotnie został w czasie napadu korsackiego zrabowany. Natypu powstały droga ofiar dzieciaków i wręgle parafian. Z tego złota i srebra wota okis są nieobecne. Łupkowano je podobnie na poparcie konfederacji barskiej, a być może na inne niemożne bliżej cele. Stary ten kościółek doznał się w roku 1816 zniszczenia. Mniejszemu księdze Stanisław hr. Orłowski postawił na jego miejscu nowy kościółek pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa. W konstrukcji swej był on podobny do swego poprzednika. Przedstawiał się następująco: „Dzwonica. Tak jest z frontu kościoła razem pobudowana, gontami pobita, a rągi zaś blacha biała pocbijane. Na wierzchołku wieży jest krzyż żelazny osadzony w której wieży wieża średnie trzy dzwony... Z frontu naprzeciw bramy cudzianowej drzwi dwuskrzydłowe z tarcie... W tej kruchcie czyli dzwoniicy podłogi i pulap z tarcie układane, z tej kruchty uchody na górę z tarcie stachetami z boku zrobione. Kościół. Ten jest z drewna tartego pobudowany, gontami pokryty, kątów zaś przy dzwoniicy blacha biała po obydwie strony, miasto rymców, powybijane, a na wienku jego ku koncowi nad wielkim ołtarzem jest wiera w górę wyprowadzona, ta wiera gontami pobita, a rągi blacha pocbijane, na wierzchołku jest krzyż wielki osadzony. W środku wieży jest dzwonek sygnałkowy zwany. Wnętrze wielkie jest z dzwoniicy czyli kruchty... do którego są drzwi dwuskrzydłowe z tarcie dźbanych... W tym kościele podłoga i sufit tarciami ułożone. Ściany i sufit białe na klej glinka pomalowane. W tym kościele okien jest osiem półokrągłych... Skromny ten kościółek budowali podobnie wiejskiej ciele, którzy spisali się jednak nietego, skoro w roku 1875 trzeba było gruntowej naprawy weśnaczyć. W tym czasie pewnej niedzieli „nierozsądnie szerzliwe” — jak powiada ks. Sadowski — uawiedziło kościółek. W czasie karania rzucał jeden z filarów, podtrzymujących bozwice, na sgronachony tłuści. Spordajże, zaurisic się jednak na balustradzie tak iż tylko jedna z uwarost porawił siwistelnice. Ręta usła cato. Uszkodzenia w tej chwile naprawiono,

byleby tylko nie dopuszczać do zamknięcia kościoła, na co władze rosyjskie chciały, pragnąc wnieść tu cerkiew. W następnych latach (1880-1886) przerobiono go zupełnie. Wyżniasto sięgając poprzeczna, dzieląc na dwie kościoła od kruchty: poderżnięto w łuki... drzwi wchodowe poprawiono i wyżniasto nowe z boku... Wizerki stara zastąpiono nową... Wrysunki okna zostały zrobione nowe i oskłonę. 2) Dawo podmurzowanie i rozszerzenie kruchty. To takiej przeróbce szukał kościół na obywateli i mocy, ale stracił swój pierwotny styl. Za czasu tolerancji religijnej w 1905 r. zabrano się do odnowienia kościoła na zewnątrz i wewnątrz. Wówczas to, do stylu odrodzenia szarounisowanu ołtane, dwa zupełnie nowe dębowe sprawiono, również na wielkim ołtarzu umieszczenie Sarnak, Józef Szturmer, swym kosztownym wystawił nowe tabernakulum, a na cmentarzu kościelnym byli muści, umieszczenie Klimexy, wystawili imitację groty Matki Boskiej w Lourde. Dzisiaj, po tych wszelkich przeróbkach, z pierwotnego stylu pozostały tylko okna u łóż. nad zakrystią. Wrysunki inne uległy zasadniczej zmianie. Siewielki ten kościółek, składający się: z prezbiterium, trzech naw, podkolumnych filarami drewnianymi, okrągłymi, ustawionymi na ułożonych, kwadratowych podstawach, dwóch zakrystyj i tylni łóż. nad niemi oraz choru organowego, staje się dzisiaj Sarnak dla wkrastającej ciągle liczby parafjan. Parafia sarnacka w pierwszych wiekach swego istnienia należała do diecezji łuckiej, archidjakowatu breskiego. 3) Obszar jej był o wiele większy od dzisiejszego. W końcu 17 w. wieku przedstawiał się następująco: Na północ górskiej leży parafia Sarnacka, obejmująca obszar od r. Toerki i granicy parafji presmyckiej i dembowskiej w powiecie drohickim, aż po rzekę Sarnę ku rzębowi parafji ułuckiej; u południowej zaś styka się z parafją drohicka. Obejmuje ona 23 wsi, uprawiających około 250 wlok osiadłych i tylko do 50 ziemskich. Przeważa tu średnia (paro-folwarkowa) posiadłość, w rękę kilku samowolniejszych właścicieli: tak, najważniejszą tu mającą przedstawia Ostrowieckiego z 3-ma imionami wsiami, należąca głównie Niemce, która zajmuje do 90 wlok osiadłych, obok niej Chwałatyce i 2 inne wsie - Orzechów o 35 włókach osiadłych; Witulino z Wola Dembowski o 42 włókach osiadłych; Rusków i 2 inne wsie - Paerków z „Puczye” o 22 włókach osiadłych; Mostowo - Kierków ma tylko 19 wlok osiadłych. Inne wsie, już drobne - słacheckie, guliardowe, zaś poniżej niemi: Sarnaki, Porwadowo, Terlikowo oraz

1) Przeróbka trwała skrycie przed władzami, które pragnęły mieć jakikolwiek powód do zamknięcia kościoła. Według relacji Pol. Kondrackiego, wziętej przy opracowywaniu pod porządek budowy, stodoły na plebanji. Gdy już wszystko było gotowe, doputno do chwili, w której potajemnie była pora Sarnacki, rozbrano nagwałt stara wież i przez dzień i noc wzmocniono dźwigiem prętów kościoła z młota wizerka. Zdemontowano i budowano nowo.

2) Kryska. Fracka z 1370 r.

3) Patrz dopisek na str. 22. Klus. Litewskich, sąsiadujących z Sarnakami należał do biskupstwa łuckiego, mieszkających w Porchowcu, który w 1465 r. najwilejszym królewskim został wyniesiony do godności miasta pod nazwą Janowa. (Janowa - Fedl.)

Meremino^{2,3)} Rozciągała ta parafia obejmowała cerkiew w Witulinie, powstała w 1573 r. oraz zbor protestancki w Ruskowie, zbudowany w 1580 r. Zbor w roku 1619 został zniszczony. W roku 1630 parafia saruańska należała do dekanatu łosieckiego, wchodzącego do 1798 r. w skład djecerji łuckiej, a potem do łucko-żydomierskiej. W roku 1805 Saruaki wchodzi w skład djecerji lubelskiej, a w 1818 do nowopowstałej podlaskiej, która przetrwała do 1867 r. Po skasowaniu djecerji podlaskiej włączono parafję saruańską powtórnie do djecerji lubelskiej. Obecnie wchodzi ona w skład dekanatu Łosieckiego, djecerji podlaskiej, wskreślonej do życia w 1918 r. Obejmuje ona 1 osadę, 20 wsi, 5 folwarków, 1 przystanek kolejowy i 1 nadleśnictwo¹⁾. Największa odległość szlaki parafji od kościoła wynosi 11 km. Liczba wiernych wynosiła w 1928 r. 5643 osób, a w latach poprzednich przedstawiała się następująco: w r. 1817 - 1607 os.; w r. 1861 - 2533 os. Parafję obsługuje dwóch księży: proboszcz i wikary²⁾, który dosyć często jest jednocześnie i prefektem w szkole powszechnej. Przy parafji istnieją następujące bractwa: Trójca (180 os.), Najświętszego Sakramentu (186 os.), Nauki Chrześcijańskiej (186 os.), Rozaicowe (124 os.), Kolek Żywego Rozajca (60), Skapłena Karłowitajskiego (1200 os.)³⁾ Liga Katolicka (15000 os.), Dzielo Rozknewianina Hiary (420 os.). Do pomocy bractwom służy miejscowa biblioteka parafjalna, wynosząca 330 tomów. W archiwum kościelnym najstarsze metryki sięgają 1623 r. Na niektórych znajdują się prywatne dopiski proboszczów, dotyczące wydawania miejscowych (ks. Rosackiego) o pomiarze w Saruakach (w 1657 r.) oraz dotyczące specjalnie dzieśnicy, o co dobijał się cały nereg krzyż. Dawniej istniał przy kościele, oprócz szkolki przytułek dla biednych. W roku 1709, w pomeśnięcie przed swiętym Barłomiejem, Konstantja de Buerym Butlerowa, dwukierka saruańska, ofiarowała na ten przytułek 500 florenów zapisanych na dobrach Chleberyn. Zapis ten uwzględnił i potwierdził następny dziećkie, hr. Osoliński. Za dziećstwa Podcraskich zabrakło opieki nad przytułkiem. W roku 1865 nie było już przytułku, ale biedni otrzymywali jeszcze po 3 rub. rocznie. W następnych latach i ta skromna wypłata ustala, przytułek upadł.

1) W skład paraf. wchodzi: os. Saruaki; wioski: Bieduga, Burka, Fraupol, Gryboi, Chyboi, Chleberyn, Kamionka, Holoweryce, Klimczyce, Kołki, Klepacze, Litewicki, Nowe, Lipno, Mienowie, Nowe i Stare, Płoskó, Rozadow, Reusski, Terlików, Zaburze, folwarki: Klimczyce, Saruaki, Holoweryce, Prowieśnierzyna, Płoskó, i przystanek kolei Fraupol.

2) Słuchaj w tej parafji datuje się od 1663 r. (Prozokół z 1817 r.) (Katal. księ. i duch.)

3) Bractwo skapłena Karłowitajskiego jest jednym z najstarszych bractw, bo datuje się od 1670 r. dochowała się do dziś. Tamże - dopiski o „neregulowanym mierzaniu”, jakie nawiechał kościół miejscowy w 1874 r.

Szkola

Poprzedniczka dzisiejszej szkoły powszechnej w Saruwakach była parafialna szkoła, utrzymywana przez proboszców a mieszcząca się w jednym z domków plebanialnych. Początki tej szkoły sięgają daleko wstecz. Już w początkach aktów z 1623-1646 roku znajdują się wzmianki o domu „rektorach” szkoły saruwackiej: Janie Kotelskim i Adamie Przemyskim? Brak natomiast bliższych danych, dotyczących stanu tej szkoły. Z tego, co się dochwywało w archiwum kościelnym, wnioskować należy, że przedstawiała się ona za niektórych proboszczów w opłakanym stanie. Oto jeden z nich, Łukasz Kobylński, w roku 1754, posadził w domu plebanialnym żyda karerumara, który w budynku szkolnym z powodzeniem uczył wychylać półkwatki wódki i garncówki piwa. Nowy ten pedagog ściągając niebawem do siebie wszystkich gości z karerum dworskiej, এমন uraził diekciea. Wielu dbających o karerum diekciea wrócił się ze skargą do proboszcza. Po pewnych targach zawartą umowę, że diekciea będzie płacił proboszczowi po 4 czerwone złote rocznie a proboszcz oddał, nie będzie wpuszczał żyda karerumara, a tylko niewieślika lub bakalara, jaki przedtem był? Umowę powyższą biskup zatwierdził, a diekciea dopiechnął jej wykonania. Karerumara wypędzono, a o bakalara chętnie zapomniano, gdyż diekciecowi nie pomagałby w propinacji, a proboszczowi nie przynosiłby żadnych dochodów. Wystarczyło, gdy szkoła przedstawiała się jedynie w postaci budynku. A kiedy Komisja Edukacyjna wróciła się do proboszcza o przystąpienie bakalara na egzamin, ten wyśłał organista, który o egzaminie nie słyszał. Szkoła nadal porostawała bez rektora. W kopii protokołu z 1817 r. znajduje się pytanie: - Czy jest szkoła i fundusz na nią? W odpowiedzi zarumarcu: - „Szkoły żadnej ani funduszu nie ma”. Spróbowanie owej salożenia mogłaby się znaleźć, gdyby diekciea przychylił się zechciał, a znajdujący się wikaryusz przy kościele, z łatwości nauki początkowe młodzieży mógłby dawać, która w tem miejscu jest potrzebna. Prawdopodobnie diekciea przychylił się zechciał, a wikaryusz z łatwości nauki początkowe zaczął dawać, bo w połowie XIX w. szkoła istniała. W inwentarze kościelnym, sporządzonym z okazji wizytacji biskupa synańskiego w czerwcu 1865 r. znajduje się w rubryce „De schola parochiali” wzmianka, że szkoła parafialna na prośbę Kuratora okręgu naukowego warszawskiego pod dnem 17/14-5-1854 roku za Nr. 10816. Kto do tych „stowarysowań” nie przesłał „materiał”, nie wiadomo, bo w istocie wyszpuje jako opiece chrześcijańskiej z tytułem: - Rector Scholae Saruwackensis.

2) Umowa między Butlerem a ks. Kobylńskim z 1754 r. (Arch. koić).

ludność miejscowa szkoły przagnęła, czego dowodem była
 prywatna szkoła ruchbowa, założona w 1865 roku.¹⁾
 Kilka lat potem zakupiono plac i wybudowano jednoklasowy
 budynek szkolny. Nowopowstała szkoła polska zaprzęśli-
 się zaopiekować władze rosyjskie, chcąc ją w myśl ustawy
 z roku 1864 o zakładaniu quimnych szkół połączonych z nauczaniem
 na „quimnoje nerylinere”. Starania miernie, dowodząc, iż
 jest to szkoła parafjalna, utrzymywały ją, pewien czas zakusy
 rosyjskie. Szkoła pozostała nadal prywatną szkołą polską.
 Dopiero w 1885 r. w myśl ustawy o sposobie nauczania
 nauczycieli i języku wykładowym zmieniono ją na „chleberaiskoje
 quimnoje obnke nerylinere” o wykładowym języku rosyjskim.
 Wprowadzenie języka wykładowego rosyjskiego oraz nauczycieli
 Rosjan nadało szkole piszący rusyfikacyjni. Szkoła stała się
 rosyjsko-nadawa. W roku 1911/12 pop. Chłopkowa wybudował
 nowy budynek szkolny drewniany, który do dziś obok
 budynku murowanego istnieje. Niedługo jednak ciemny się
 „balińska” wa szkoła, bo roku 1915 musiał wraz z protegowanymi
 przez się nauczycielkami uciekać do Rosji przed napaściami
 Niemców. W tymże roku staraniem wojska H. Hawrylička
 i H. Presmych, córki miejscowego przedka, powstała prywatna
 szkoła polska. Na wiosnę 1916 r. władze niemieckie zajęły
 budynek szkolny na „Komendaüturg”. Szkołę umieszczone w
 budynku A. Tolmankowej, która w następnym roku szkolnym
 ucieka w niej z ramienia Macierzy Szkolnej. W następnym roku
 liczba dzieci znacznie wzrosła. Młodzieńcy Młodni oddali
 przeniesiono do Chybowa, a starsze przeniesiono w prywatnych
 lokalach w Saruachach. Kierownictwo nad szkołą o 6 silek
 nauczycielskich objął H. Presmych. Po odkryciu niepodległości
 Polski szkołę upaństwowiono. Siły nauczycielskie pozostały
 narażone do same, gdyż brakło sił kwalifikowanych. Skromne
 pomoce szkolne, skłobyte w czasie paroletniej pracy zostały
 w czasie zalewu bolszewickiego w 1920 r. zniszczone. Nie
 przeszkodziło to jednak w kontynuowaniu dalszej pracy w
 szkole, nad którą kierownictwo objął J. Presmych, która
 po paru latach pracy zmarła na stanowisku nauczycielki
 (19-VII-1927 r.). W roku 1921 z dotychczasowej szkoły rozwojowej
 utworzono VII-klasową szkołę o pełnej liczbie oddziałów
 liczących 337 dzieci. Kierownictwo objął przybyły z Małopolski
 A. Maselko, który do dziś na tem stanowisku porządkuje.
 Szkoła, jakkolwiek porażona po różnych lokalach, bo
 szkolny był za mały, potoczyła się normalnym torem.
 Jednocześnie zaczęto rozmyślać nad budową nowego budynku
 szkolnego. Starania zostały uwieńczone pomyślnym rezultatem.

¹⁾ Nauczyciel Forbut, utrzymujący był przez rodziców dzieci: codziennie do w-
 imiego się stawał i codziennie do niego miał lekcje z dziećmi.

W dniu 19-1-1927r. nastąpiło poświęcenie kamienia węgielnego pod nowy murywany budynek szkolny, który już w 1928r. stwożył kilku wykonawcomi salami wykładowym. Obecnie jest na wykonaniu. Czworograniowy ten budynek o kilkunastu salach wykładowych ma mieć jeszcze według pierwotnego planu, który został w czasie budowy mocno zmieniiony, oddzielny budynek na salę gimnastyczną i natryski. W ubiegłym roku szkolnym zossali włączono do saluak szkoły eksponowane w Grybowie i Chleberynie. Powiększyło to liczbę, klasowy i personelu nauczycielskiego, porwałajże na podniesienie poziomu naukowego szkoły. W roku szkolnym 1928/9 szkoła saruacka liczyła wraz ze szkoła eksponowaną w Przeworskach 503 dzieci i 12 sil nauczycielskich wraz z kierownikiem!

Straz Ogniowa.

Jedną z najżywoźniejszych organizacyj na terenie saruak jest Straz Ogniowa, założona w dniu 15 kwietnia 1919r. Powstała ona na gruncach rozbitego Koła Młodzieży zorganizowanego przez Stowowstwo Rywocłkie Koło Młodzieży Żeńskiej za namową krzyżka zorganizowała się na Stowowstwo Młodzieży Żeńskiej pod patronatem proboszcza, a Koło Młodzieży Męskiej po pewnej bezczynności zorganizowała się w Straz Ogniową, w której rozporządziła pora ćwiczeniami strażackimi przez oświatowa. W pierwszym rzędzie zorganizowano Zastęp amatorski, dający co pewien czas przedstawienia. Dochody z przedstawień obracano na zakup materiałów potrzebnych do budowy Domu Ludowego. Tymczasem w roku 1925 powstał projekt budowy domu i strażackiego, co przyszło bardzo przychylnie z dwóch względów: z potrzeby ulokowania nabytych strażackich oraz indentyfikowania Domu Strazy Ogniowej z Domem Ludowym. Do pracy wzięto się zapałem. Opiarua prace strażaków, zdobyty uprzednio materiał, groszowe datki ludności, zbierane droga kwest, oraz wsparcie niektórych osób samowolniejszych przyłączyły się do wystawienia pierwszego, droga samowolnego, dobrowolnego wysiłku wzniesienia domu na terenie saruackim. 3). Powstały dom strazy składa się z remizy strażackiej i specjalnej sali seucy.

1) od roku 1915 do 1929 pracowały w szkole saruackiej następujące osoby: Karimiera Janina i Anna Presmyckie, A. Tomaszukowa, A. Szymajńska, J. Grobicka, J. Kondracki, J. Golecińska, A. Juszkiewicz, A. Mielko, T. Presmycki, J. Blicharzowa, M. Kruk, A. Olzowy, M. Teuchowia, J. Pietruczuk, A. Hasiuk, K. Sylwester, M. Bauerowa (kier. Makarukowa), A. Kuczkowska, J. Makaruk, J. Barczyńska, A. Stańkiewicz, T. Ostrowicz, M. Friedłowia.

2) Przewodnym był kierownik J. Wierzyński - Zaborowski, J. Skarbiński - Knyz, J. sekretarzem - J. Kondracki. (Relacje H. Barana, obecnego sekret. Str. Ogn.)

3) Składki groszowe, ale licze jednak. (patrz akta Strazy Ogniowej.)

do przedstawień amatorskich i zabaw. Poratem zajęła się Straz Ogólna propagandą zakładania Starych Ogólnych w okolicznych wioskach. W roku 1927 utworzono filję Str. Og. w Lipnie, a w rok potem w Sienawicach Starych. Obecnie obie te filje zostały usamodzielnione. Straz Ogólna w Sarnakach liczy obecnie 72 członków, w tym 56 czł. czynnych a 16 popierających. Członkowie strazy są wyłacznie narodowości polskiej, gdyż inni udziału w Str. Og. nie biorą.

Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej.
Powstało ono w 1919 r. z byłego Koła Młodzieży Żeńskiej. Wyniki pracy Stowarzyszenia streśniamy się w postaci posiedzeń, prowadzenia własnej biblioteki i pomocy w urządzaniu uroczystości i obchodów kościelnych. Część członków bierze udział w chórze kościelnym, który prowadzi nauczyciel spiewu ze szkoły powszechnej. Stowarzyszenie liczy 80 członków, z których wiele jest z pory młodzieży sarnackiej.

Kółko Rolnicze.
Jest to jedna z najstarszych organizacji na tutejszym terenie. Powstało ono w 1905 roku. Przed wojną liczyło 126 członków. W czasie okupacji niemieckiej przestało działać. W roku 1919 powołano je nowo do życia. Działalność jego obecnie jest znacząco mniejsza niż przedwojenna i dotyczy jedynie wzajemnego informowania się w sprawach gospodarczych. Nieruchomości żadnych nie posiada. Wszelkie poczynania w sprawie ulepszenia gospodarstwa czynią członkowie na własną rękę. Koło nosi nazwę „Skiby Sarnackiej” i liczy 40 członków.

Przyrządzenie Hojkowe.
Powstało ono w lutym 1926 r. W chwili założenia liczyło bardzo dużo członków, lecz kiedy nadeszły zbiórki i ćwiczenia, wielu ustąpiło. Pozostali powoli działają. Liczba członków wynosi 32. Pora powysieniu znajdują się jeszcze na terenie Sarnak dwie organizacje nauczycielskie skupiające nauczycielstwo dwu gmin: sarnackiej i kolowczyckiej.

Stowarzyszenie Chrz.-Nar. Nauczycielskie.
Założyło je miejscowe nauczycielstwo w 1922 r. Po pewnym czasie przestało funkcjonować. Dopiero w roku 1927 pod wpływem powstającego Ogólnego zaczęło się ożywiać i rozkolować czynnie w kierunku samookształcenia. Jest ono jedynym „Stowarzyszeniem” na terenie powiatu i liczy 10 członków.

Ogusko L. P. N. S. P.

Obok słabo funkcjonującego stowarzyszenia powstało w 1927 roku Ogusko jako jedynska organizacyjna Lwizka Polskiego Stowarzyszenia Szkół Powołanych. Lieru kuo 13 członków, z których przypada na gminę saruacka 11, a na gminę holowarską 2. Praca Oguska zawiera się w ramach samokształcenia, a tylko pomniejszemu członkowie pracują w różnych organizacjach społeczno-oświatowych.

Przed wybuchem wojny istniała tu jeszcze Kasa Oszczędności założona w 1910 r. Po 15-letniej nieczynności, spowodowanej wypadkami wojennymi, porostaje obecnie w stanie likwidacji.

Urzędy państwowe i samorządowe.

a. Urząd pocztowo-telegraficzny, mieszczący się w prywatnym budynku jednego z mieszczan, datuje się w saruackach od 1908 r. Najbliższy urząd pocztowy mieści się w Łosicach, odległych o 18 km. od Saruak. Urząd pocztowy w saruackach otrzymuje pocztę raz na dzień pośrednio przez Urząd Pocztowy w Raterdowie i obsługuje dwie gminy: Saruaki i Holowarsce.

b. Posterunek policji państwowej istnieje tu od chwili odkrycia niepodległości Polski. Lieru on pięciu posterunkowych spełniających swe funkcje na terenie dwu gmin: Saruaki i Gorki.

c. Urząd gminy saruaki. W roku 1864 na gruncach dawniejszej gminy Kłimierze utworono gminę Chleberzy, do której w roku 1869 włączono i miasteczko Saruaki. Urząd gminy mieścił się początkowo w Chleberzy, a od roku 1890 w saruackach. Przy gminie istniała Gmina Kasa Poryczkowa. W czasie inwazji niemieckiej dokumenty dotyczące zarówno Kasy Por. jak i urzędu gminnego uległy zniszczeniu. W roku 1918 po 5-letniej bezwładności urzędu i obiedzenia ludności przez okupantów zaczęto poradki zarówno w urzędzie jak i na terenie gminy. Wówczas to przeniesiono gminę Chleberzy na gminę saruaki i rozpoczęto prace reorganizacyjne. W parę lat mimo pewnego zataśmowania pracy przez majord bolnewicki, gmina w ogólnych zarysach została uporządkowana. Stan jej według spisu z dnia 30-V-1921 roku przedstawia się następująco:

Budynki	Ludność			Inwentarz żywy			
	mężczyzn	kobiet	razem	konie	bydło rog.	owce	moda chlewna
810	3121	3440	6561	891	1501	1042	1572

Gmina Saruaki jest jedną z najwęższych gmin w powiecie zarówno pod względem ilości mieszkańców (do całego powiatu) jak i pod względem

1) Relacje byłego sekretarza tej Kasy, organizy H. Dąbrowskiego.

placowizyn po obraru. Obejmuje ona: 1 osadę, 19 wsi, 3 majszty
wraz z utworzeniem na ich grzebiach parcelami oraz nadleśnictwo
razem 10172 h. Pod względem placowizyn podziela się na 42
jednostki. Budżet w 1930 r. 34245 zł. Gmina poza sprawowaniem
funkcyj administracyjnych - państwowych podejmuje prace
samoradowe. Jednym z takich wyników gminnych, obieranych
na dłuższą metę, jest wzniesienie kilku budynków szkolnych,
z których jeden w Saruach przekazał w kontrybie setkę
Dysięży zt. Obecnie podjęto sprawę wybrukowania ulic i placów
w Saruach. Sprzyjność władz gminnych jest widoczna, co
powala rokować pomyślny rozwój nie tylko osady Saruach, ale
i całej gminy.

d. Wyznaniowa gmina żydowska istnieje w Saruach od wielu
lat, chociaż księgi meldunkowe posiada tylko od 1893 roku.
Według księgi „Mesazyków” (cmentarnych grabarzy) istniała ona już
przed powstaniem miasteczka, gdyż regulamin tej organizacji
pochodzi z 1742 roku. Dokładnych danych o pierwotnym wkręceniu
tu żydów nie ma. Z nadania wsi Korkucy pnr Karimiera Jagiello-
czyka²⁾ żydowi Szalomowiczowi przypuszczać wypada, iż już
wówczas było ich w tych okolicach niemało. Sprawdzając w ks. lit.
Aleksander w 1495 r. wydał ukaz wypędzenia żydów z Rutejskich
okolic, ale w roku 1503 znów powrócili, osiedlając się w miastach
i miasteczkach. Droga wkręcenia do Saruach były arendy
dworów karceru, a po roku 1754. tymi miłośnikami handlu
w nowo powstałym się miasteczku. Dziś stanowią oni
większość wsi, bo na 1719 mieszkańców Saruach przypada
1400 osób na ludność żydowską. Trzymają oni w swych rękach
poza kilka sklepów i spółdzielni spożywców całkowicie
handel miejscowy. Jako gmina wyznaniowa³⁾, utrzymują
boczną drewnianą i świeżo odrestaurowaną po pożarze w 1927 r.
murowaną, rabinów cmentarz grzebalny i rytuałem przewidzianą
bożnicę. Pod względem wyznaniowym są bardzo konserwatywni.
Dopiero niedawno organizująca się w żydowski bóg do zabawy
mówi politycznym bóg do na podwórku stołunków
spółeczno-ekonomicznych (żydowski nowoc, bractwo i. p.)
zaczyna wybiegać poza nieprzebyty mur prepiro

1) Osada Saruach; wioski: Biuduga, Bunka, Chybow, Frołopol, Grybow,
Kamianka, Kiszew, Klimowice, Korki, Lipa, Mierwiec Nowy i Stary,
Mszew, Pariska Nowa, Płoskow, Rzewuski, Terlików, większe
miejscowości: Saruach, Mierwiec Stary, Płoskow; nadleśnictwo
Klimowice; parcele, z których część mieszkalną: Grybow, zt, Klimowice
K- Ferma, Mszew sk., Mszew Dr. Wł., Kempina, Zalipowice, Zalesie
(dawniej wioska, dziś tylko nazwa gruntów), Hielkopole, Płoskow,
Terlików B, Terlików D.

2) źródła dawne.

3) Dziś gmina żydowska prowadzi akcję uroczu i zgrom. Dawniej
czyli do unia parafjalny razem z akcją ludności chrześcijańskiej.
(Patrz. akcja kościelna)

Talmudycznych. Starsi natomiast, powołując się na rabinów sarnaskich, co do „nie tylko mieli dobre Talmud, ale jeszcze sami pisali księgi talmudyczne”, przyjmują się ściśle zakoni. Ta gmina wyznaniowa posiada jeszcze swego sędziego, który informuje ludność żydowską o wszelkich zarządzeniach i eleccjach władz państwowych.

Na zakończenie kilka słów o miejscowej ludności wogóle. Ludność Rutejsza posiada wszystkie cechy ludności malomiaszczkowskiej, to jest:

- a, chętnie podkreśla swą przynależność do stanu mienerauńskiego;
- b, naśladowe, neregularne intodzie, ludność wielkomiejską w wyjeżdżach, obyczajach, ubiorze, zabawach, tańcach i t.p.;
- c, w pojmowaniu spraw większej wagi zachowuje z w. za-
seiankowicie, neregularniej starsi;
- d) wypełnia czas wolny z braku kin, teatrów, koncertów, kryje się na cmentarzach bliźnich i najsmutniejszych wypadkach, żałobach u sąsiadów, przyjaciół i t.p.

Pozatem cechuje ją przywiązanie do obyczajów religijnych i podlaska powolność temperamentu. Zwrócona ściśle z charakterem miejscowej okolicy. Nie ma Rutejsza ludności w sobie tej sily temperamentu i fizycznej krwkości, jako posiadają przypuszczają Krakowianie, ale zato odznacza się powagą, spokojem i ciętewością umysłu.¹⁾

1) Pod względem zajęcia ludności (z wyjątkiem) można by wyróżnić: rolnictwo, handel i rzemiosło. Z rzemiosła można tu wskazać:
1 - piekarstwo, 2 - rzemiosło, 3 - wędliniarstwo, 4 - garbarstwo,
5 - rymarstwo, 6 - sewiczstwo, 7 - krawiectwo, 8 - fryzjerstwo, 9 - kowalstwo,
10 - ślusarsstwo, 11 - blacharstwo, 12 - stolarstwo, 13 - bednarsstwo,
14 - murarstwo, 15 - rękawstwo, 16 - goźniarstwo, 17 - czapnictwo,
18 - zegarmistrzostwo.

Biblijografija.

(Rieery wakinijsne)

1. Archivum kościelne (saruaki)
2. Baliński, Lipiński - Starożytna Polska.
3. Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego. Rok 1832-r.
4. Gazeta Warszawska. Rok 1782 i 1825 (Nr. 120)
5. Gwagnin - Z krainki saruackiej europejskiej (ożudziungach)
6. Jabłonowski Al. - Zródła dziejowe. Podlasie. (wiek xv).
7. Katalog kościołów i duchownictwa. Rok 1929.
8. Kronika szkolna (saruaki).
9. Kriega „Mesaryków” w saruackach.
10. Nieciecki - Herbar polski.
11. Prunkowski J. - Janów Biskupi.
12. Plesczyński H. - Opis historyczno-statystyczny parafii Międzywieckiej (erekeja kościoła).
13. Pauliatūaja kūirka siedleckiej gubernii. Roczniki.
14. Relacje współczesnych.
15. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego.
16. Uruski - Herbarz szlachty polskiej.
17. Wista. Tomy: III i VII.
18. Wiercieński - A sprawa wydzielenia Chelmnerzy.
19. Zieliński - Białwy i polyski 1863-1864r.
20. Krywicki - Spis ludności i zw. gos. z 1927r.
21. Teodorowicz - Siedleckaja uwebiūaja Direkceja.